

Т. Д. Чубіна,
О. О. Спіркіна

НАДІЯ СУРОВЦОВА: ПОРТРЕТ НА ТЛІ ЕПОХИ

Розглянутий життєвий шлях представника творчої інтелігенції України, історика, журналіста та громадського діяча Надії Суровцової. Особлива увага приділяється патріотизму видатної дочки українського народу, її любові до рідного краю, історичної спадщини України, традицій та звичаїв українців. Підкреслюється її боротьба за волю та незалежність Української держави. Метою статті є показати, що борці за українську державність є символом, гордістю та зразком для виховання молоді, і пам'ять про них зберігається і передається нащадкам. На основі застосування загальнонаукових методів (аналіз, синтез, опис, пояснення) була досягнута мета та реалізовані заплановані завдання.

Ключові слова: представник, громадський діяч, творча інтелігенція, історик, патріотизм, незалежність.

Життя та діяльність видатних постатей безпосередньо впливає на формування національної самосвідомості і патріотичне виховання їх нащадків. Дослідження громадсько-політичної, культурно-просвітницької та наукової діяльності Надії Віталіївни Суровцової, ім'я якої тривалий час було незаслужено забутим, є важливим чинником відродження національної гідності українського народу.

В історії кожного народу є постаті, які належать до «золотого» фонду, національної скарбниці. Вони є символом, гордістю, зразком для виховання молоді, і тому пам'ять про них бережно зберігається і передається нащадкам. До таких особистостей належить і постать виразної представниці творчої інтелігенції України, історика та громадського діяча, нашої землячки Надії Віталіївни Суровцової. Все своє життя вона присвятила ідеї української державності.

Українські журналісти, письменники та історики, такі як Ю. Хорунжий [1; 2], А. Зиль [3], О. Козуля [4], а також польський історик J. Łojek [5] та інші намагалися дослідити життєвий шлях та діяльність Н. В. Суровцової. Вони показували різні періоди життя української патріотки, але все ще існує багато «білих плям» в її біографії.

Беручи до уваги той факт, що молоді люди не можуть стати справжніми патріотами своєї країни, не можуть побудувати Україну як незалежну державу, не знаючи історії своєї Батьківщини і життєвого шляху найкращих представників свого народу, ця наукова розвідка є край важливою.

Автори ставлять за мету розкрити життєвий шлях представника творчої інтелігенції України Н. В. Суровцової. Метою даної статті є показати, що знання біографій відомих постатей, які брали участь у побудові української

державності, впливає на формування національної ідентичності українців. Дослідження життєвого шляху Н. В. Суровцової є важливим фактором відродження національної гідності українського народу.

Н. В. Суровцова народилася 18 березня 1896 р. у м. Київ в інтелігентній родині. Вона була єдиною донькою в сім'ї. Її прадід по батьковій лінії, полтавський дворянин-поміщик Трифон Андрійович, ще носив козацьке прізвище Сирівець, а вже його син змінив його на «престижніше» – Суровцов [6]. Батько Н. В. Суровцової за фахом був адвокатом і в роки реакції у 1905–1907 рр. безплатно захищав селян, рятував євреїв від погромів. Після революції 1917 р. став головою міської управи, виступав проти більшовиків. Від розправи його врятувала важка хвороба. Мати Надії Віталіївни, Ганна Іванівна, була вчителькою. Саме від неї Надія Суровцова успадкувала хист до наук і бажання навчатися.

Згодом родина переїхала до м. Умань. Тут Н. В. Суровцова закінчила жіночу гімназію у 1912 р. У 1913–1917 рр. вона навчалася у м. Петербург на Бестужевських жіночих курсах (що дорівнювали університету) на історико-філологічному факультеті, брала активну участь в студентському житті, входила до підпільних українських гуртків [7]. Після початку першої світової війни працювала старшою сестрою у лазареті у м. Петербург. У цей період вступила до самостійницької організації, що виступала за відокремлення України від Росії та утворення української незалежної держави. Н. В. Суровцова передруковувала нелегальну літературу з Галичини і переправляла її до м. Київ. Крім того, вона почала друкуватися в журналі «Український студент». Як представник групи Євгена Нероновича, яка виступала за поразку Росії у першій світовій війні, спочатку виїхала у м. Київ, а потім у м. Умань.

З 1917 р. Н. В. Суровцова навчалася на історичному та юридичному факультетах Київського університету, а з 1918 р. – також у Консульській академії у м. Київ.

Після повернення до м. Київ працювала в Українській Центральній Раді, була активним діячем Селянської Спілки, співробітником київської газети «Трибуна». Як інструктор Центральної Ради займалася агітаційною роботою на Уманщині. Вона їздила по селах, виступала з промовами, роз'яснювала суть подій, які відбувалися, виступала першим агітатором української революції на Уманщині. З осені 1917 р. продовжила навчання в Київському університеті й одночасно працювала в уряді Центральної Ради завідувачем загального відділу Секретаріату. У 1917 р. редагувала чужомовні видання Міністерства Закордонних Справ у м. Київ. З 1 грудня 1917 р. була призначена на посаду діловода Біженецького департаменту Генерального Секретарства внутрішніх справ. До речі, вона вільно володіла французькою та німецькою мовами. Взагалі, у цей період Н. В. Суровцова опинилася серед державно-політичної еліти України.

Під час Гетьманату Н. В. Суровцова – спочатку співробітниця секретаріату, а потім начальник дипломатичного відділу Міністерства закордонних справ. Вона організовувала зустрічі іноземних послів з міністрами тощо, була своєрідним обличчям України. Варто зазначити, що для жінок того часу не-

звичайним вже було те, що Н. В. Суровцова мала диплом, який давав їй право займати дипломатичні посади.

Працювала Н. В. Суровцова також в уряді періоду Директорії. 31 грудня 1918 р. як секретар Інформаційного бюро в складі дипломатичної місії Української народної республіки була учасницею Паризької мирної конференції, але побувати у м. Париж їй не вдалося. У складі місії була у містах Відень, Берн, Гаага, Лозанна.

У кінці 1918 р. емігрувала до Австрії. У 1920 р. закінчила філософський факультет Віденського університету. Після захисту дисертації на тему «Богдан Хмельницький та ідея української державності» їй присвоєно ступінь доктора філософії. На жаль, її дисертація загубилася і до цього часу залишається не знайденою. Щоб заробити на життя, Н. Суровцова працювала викладачем російської мови у Вищій агрономічній школі (м. Відень). Також вона давала приватні уроки, працювала секретарем у газеті анархістів, писала нариси, статті, оповідання, займалася перекладами з української мови на німецьку. Крім того, брала участь у роботі жіночих організацій, зокрема, у роботі Міжнародної жіночої ліги миру і свободи, була делегатом на конгресах Ліги у містах Відень, Дрезден, Гаага, Амстердам, Париж та Вашингтон.

Розчарування в українській еміграції, її діяльність у Комітеті допомоги жертвам голоду в Україні у 1921–1922 рр., контакти з представниками радянського посольства у м. Відень, зокрема, з Ю. Коцюбинським та М. Левицьким, участь у пацифістському русі, турне «Поїзд миру» по США та Канаді у 1924 р. – все це спричинило політичну еволюцію Н. В. Суровцової до прийняття радянської влади. У 1924 р. вона вступила до австрійської комуністичної партії, хоча продовжувала залишатися на націоналістичних позиціях, зберігаючи повну відданість Україні.

На цей період припадає розквіт її літературно-публіцистичного й перекладацького таланту. Вона друкується у багатьох газетах та журналах, перекладала українською й німецькою мовами, зокрема твори В. Короленка, В. Стефаника, збірку українських народних казок. Крім того, Н. В. Суровцова стала однією із засновниць Спілки прогресивних журналістів.

У квітні 1925 р. повернулася до СРСР, спочатку до м. Москва, потім до м. Харків. Тут вона поринула у вир літературного та громадського життя. Працювала істориком, редактором прес-бюро наркомату закордонних справ, редактором РАТАУ, цензором закордонної преси у Головліті, кіноуправлінні, у радіотелеграфному агентстві, Науково-дослідній кафедрі історії України ім. Д. Багалія. У цей період Н. В. Суровцова оберталася у середовищі харківської богеми, вела безхмарне та бурхливе життя. Але за нею слідкували, намагалися використати і шантажували. Так, у 1926 р. Харківське ДПУ запропонувало Н. В. Суровцовій стати секретним співробітником. Вона відмовилася.

29 листопада 1927 р. її безпідставно заарештували. Уже на Луб'янці її знову умовляють стежити за Ю. Коцюбинським, М. Левицьким, К. Максимовичем, але вона відмовляється [8]. 28 вересня 1928 р. Н. В. Суровцову засуджують за звинуваченням у шпигунстві на користь Польщі на п'ять років позбавлення

волі. Вона відбувала своє ув'язнення на Соловках, в одиночній камері Ярославського політизолятора.

16 жовтня 1932 р. постановою ОДСПУ її висилають у м. Архангельськ на три роки. Тут у 1935 р. вона виходить заміж за відомого російського есера Д. Л. Олицького (повторно заарештованого і розстріляного у 1937 р.).

Н. В. Суровцову арештовували ще двічі. 3 листопада 1936 р. – другий арешт. 3 вересня 1937 р. Надії Віталіївні було оголошено вирок: 5 років таборів. 15 лютого 1950 р. була заарештована втретє, новим присудом було «безтермінове заслання».

У 1954 р. була амністована із зняттям судимості. До 1957 р. залишалася на Колимі. Писала офіційно для газет «Советская Колыма», «Красный горняк». 22 травня 1956 р. Військовий трибунал Київського військового округу реабілітував Надію Віталіївну Суровцову «за відсутністю складу злочину», скасувавши присуд 1928 р. за шпигунство. Два останніх присуди скасували 28 лютого 1957 р., коли їй було уже шістьдесят один рік. Усього в ув'язненні та на засланні вона провела 29 років.

Після реабілітації проживала в м. Умань. З великими труднощами їй вдалося повернути батьківський будинок, половину якого змушена була продати, щоб облаштувати своє житло. Жила разом із сестрою чоловіка, теж есеркою, О. Олицькою [7].

Займалась літературною і громадською роботою. На громадських засадах працювала в Уманському краєзнавчому музеї над впорядкуванням фондів, над новою експозицією. Разом з директором музею Г. Ю. Храбаном переклала поему Трембецького «Софіївка».

Працюючи в бібліотеках та архівах м. Київ та м. Львів, збирала унікальні матеріали про чудесний уманський парк та його героїню – графиню Софію Потоцьку. Зібрані матеріали передала польському історичу Єжи Лоеку, а той, в свою чергу, написав книгу «Історія прекрасної бітинки. Оповіді про життя Софії Вітт-Потоцької (1760–1822)» [5].

Єжи Лоек в передмові до «Історія прекрасної бітинки» пише: «Під час кількарічних пошуків першоджерел та праці над цією книжкою автор зустрів найщирішу зацікавленість, безкорисливу й дуже доречну допомогу передусім з боку однієї особи. Це доктор Надія Суровцова, глибокий знавець історії України XVII і XVIII століть, велика шанувальниця парку «Софіївка». Без багатої інформації архівного характеру та першоджерел, здобутих завдяки сприянню доктора Суровцової, ця книжка наполовину втратила б свою цінність. І тут я складаю їй свою найщирішу подяку за цю допомогу, яка стане добрим прикладом співпраці польських й українських істориків у дослідженні проблем, що стосуються спільного минулого обох наших народів» [5].

У 1960–1970-х рр. Надія Віталіївна друкувалася в «Уманській зорі», «Вечірньому Києві», «Архівах України», канадському журналі «Життя і слово». У 1970-х рр. організувала першу в м. Умань пересувну виставку робіт київських художників. Ініціювала справу реставрації Уманського костюлу й створення в ньому картинної галереї.

З-під пера Надії Віталіївни Суровцової вийшли збірка новел «По той бік», цикл мініатюр «Колимські силуети», численні нариси. Головною працею її життя стала книга «Спогади» [9].

«Я не виграю у позиках, – писала вона, – мені не щастить у коханні, політиці, кар'єрі та в усіх видах прихильності до мене з боку оточення. Але оскільки я витримала всі прикροщі досі, й це виробило певний імунітет, то я сподіваюся і далі не втрачати ні бадьорості, ні смаку до життя» [9].

Крім того, вона активно відновлювала дружні зв'язки. Поступово сформувався «салон Суровцової» [7]. Її відвідували архітектори і реставратори, археологи, художники і скульптори, практично всі київські «шістдесятники». Два тижні у неї жив О. Солженіцин і записував її спогади про табори. Це був дім, де можна було не лише поділитися думками та передати самвидав, але й одержати пораду і навіть набути певного політичного досвіду. Дім Суровцової був під наглядом і напевне прослуховувався. Її «салон» радянська влада вважала дуже небезпечним.

Якщо ще до 1972 р. їй вдавалося дещо опублікувати і Н. В. Суровцова згадувалося в деяких книгах, то з того часу на її ім'я було накладено табу. Розпочалися спроби її ізолювати (шантаж по телефону, залякування тих, хто до неї приходив, її оточили донощиками, плітками, підозрами), щоб зменшити доступ до неї людей і її духовний вплив на них.

У 1970-ті рр. Н. В. Суровцова вперто вважала себе українською націонал-комуністкою типу М. Хвильового. До дисидентів ставилася з симпатією, але не вірила, що можна їх методами боротися з жорстоким режимом. Тепер все більше схилилася до національного визвольного руху. У її «салоні» почали з'являтися люди, які боролися за незалежність України – Галина Дідик, Дарка Гусяк та інші.

Бажання представників радянської влади закрити її «салон» і вилучити її спогади призвело до багаторазових обшуків у 1972 р., 1977 р., 1979 р., 1981 р. і не лише у м. Умань, але й у м. Київ та у м. Львів. У результаті, «салон» перестав існувати. Що стосувалося «Спогадів», то Н. В. Суровцова розв'язала цю проблему у 1970-х рр., відкривши два фонди (в Центральному державному архіві та відділі рукописів ЦНБ Академії Наук УРСР), куди й помістила свої «Спогади».

В останні роки її відвідувало все менше дисидентів, а все більше націоналістів.

Н. В. Суровцова померла 13 квітня 1985 р. і похована у м. Умань.

З 1989 р. її ім'я почали згадувати відкрито. У 1990 р. відбувся вечір пам'яті, який провела М. Коцюбинська. Під час засідання Верховної Ради, 25 травня 1990 р., Л. П. Скорик подала запит про рукописи Суровцової, вилучені під час обшуків, але їх так і не повернули.

У 1996 р. видавництво імені Олени Теліги за ініціативи й упорядкування Лесі Падун-Лук'янової видало унікальні «Спогади» Н. В. Суровцової, а у 2001 р. – її «Листи».

На її сторіччя у березні 1996 р. на стіні будинку, де жила громадська діячка, відкрили меморіальну дошку. Наразі у м. Умань діє Меморіальний музей-квартира Надії Суровцової.

Отже, життєвий шлях та творчість видатної української громадської діячки, історика, перекладача ще потребує досконалого вивчення.

Список використаних джерел

1. Хорунжий Ю. Шляхетні українки : Есеї-парсуни / Юрій Хорунжий. – К. : Видавництво імені Олени Теліги, 2004. – 208 с.
2. Хорунжий Ю. Надія Суровцова. Зв'язкова поколінь [Електронний ресурс] / Юрій Хорунжий // Мистецька сторінка [Сайт]. – Режим доступу : <http://storinkam.kiev.ua/article.php?id=669>
3. Зиль А. Не можу витерпіти чужих страждань... Архангельське «вікно» Надії Суровцової / А. Зиль // День. – 2005. – № 5.
4. Козуля О. Жінки в історії України / О. Козуля. – К., 1993.
5. Łojek J. Dzieje pięknej Bitynki / J. Łojek. – Warszawa, 1982.
6. Особливі архівні фонди Інституту рукопису : путівник. – К., 2002.
7. Нариси історії Шевченкового краю : у 3 т. – Черкаси : видавець Гордієнко Є. І., 2014. – Книга 2. Від 1861 р. до 1941 р. – 2014. – 378 с.
8. Суровцова Н. В. Листи / Н. В. Суровцова. – Кн. 1. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2001.
9. Суровцова Н. Спогади / Н. Суровцова. – Київ : Видавництво ім. О. Теліги, 1996. – 432 с.

References

1. Khorunzhyu Yu. Shlyakhetni ukrayinky : Eseyi-parsuny / Yuriy Khorunzhyu. – K. : Vydavnytstvo imeni Oleny Telihi, 2004. – 208 s.
2. Khorunzhyu Yu. Nadiya Surovtsova. Zv'yazkova pokolin' [Elektronnyy resurs] / Yuriy Khorunzhyu // Mystets'ka storinka [Sayt]. – Rezhym dostupu : <http://storinkam.kiev.ua/article.php?id=669>
3. Zyl' A. Ne mozhu vyterpity chuzhykh strazhdan'... Arkhanhel's'ke «vikno» Nadiyi Surovtsovoyi / A. Zyl' // Den'. – 2005. – № 5.
4. Kozulya O. Zhinky v istoriyi Ukrayiny / O. Kozulya. – K., 1993.
5. Łojek J. Dzieje pięknej Bitynki / J. Łojek. – Warszawa, 1982.
6. Osoblyvi arkhivni fondy Instytutu rukopysu : putivnyk. – K., 2002.
7. Narisy istoriyi Shevchenkovoho krayu : u 3 t. – Cherkasy : vydavets' Hordiyenko Ye. I., 2014. – Knyha 2. Vid 1861 r. do 1941 r. – 2014. – 378 s.
8. Surovtsova N. V. Lysty / N. V. Surovtsova. – Kn. 1. – K. : Vyd-vo im. O. Telihi, 2001.
9. Surovtsova N.. Spohady // N. Surovtsova. – Kyiv : Vydavnytstvo im. O. Telihi, 1996. – 432 s.

Стаття надійшла до редакції 11.01.2017 р.

Т. Д. Чубина, О. А. Спиркина

НАДЕЖДА СУРОВЦОВА: ПОРТРЕТ НА ФОНЕ ЭПОХИ

Рассмотрен жизненный путь представителя творческой интеллигенции Украины, журналиста и общественного деятеля Надежды Суровцовой. Особенное внимание обращается на патриотизм выдающейся дочери украинского народа, ее любовь к родному краю, историческому наследию Украины, традициям и обычаям украинцев. Подчеркивается ее борьба за волю и независимость Украинского государства. Цель статьи – показать, что борцы за украинскую государственность являются символом, гордостью и примером для воспитания молодежи, и память о них сохраняется и передается потомкам. На основе общенаучных методов (анализ, синтез, описание, объяснение) была достигнута цель и реализованы задания.

Ключевые слова: представитель, общественный деятель, творческая интеллигенция, историк, патриотизм, независимость.

T. D. Chubina, O. O. Spirkina

NADIA SUROVTSOVA: THE PORTRAIT AGAINST THE BACKGROUND OF THE EPOCH

The course of life of a representative of creative intelligentsia of Ukraine, a journalist and public figure Nadia Surovtsova is considered. Special attention is paid to the patriotism of an outstanding daughter of Ukrainian people, her love to the native land, the historical heritage of Ukraine, Ukrainians' traditions and customs. Her struggle for will and independence of Ukrainian state is underlined. The aim of the article is to show that fighters for Ukrainian statehood are the symbol, pride and example for educating young people, and the memory of them is saved and sent to descendants. On the basis of general scientific methods (analysis, synthesis, description, explanation) the goal is achieved and planned tasks are realized.

Keywords: representative, public figure, creative intelligentsia, historian, patriotism, independence.